

Modernleşme Sürecinde Toplumsal Cinsiyetin Yeniden İnşası: İran'da 1906 Meşrutiyet Devrimi ve İranlı Kadınların Kamusal Alandaki Dönüşümü

Reconstruction of Gender in the Modernization Process: The 1906 Constitutional Revolution and the Transformation of Iranian Women in the Public Sphere

Soudabeh

TAGHIZADEHZONOUZ¹

¹Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Sosyoloji Ana Bilim Dalı, Samsun, Türkiye

Öz

Amaç: Bu çalışma, 19. yüzyıl sonu ile 20. yüzyıl başlarında İran'da yaşanan siyasal ve toplumsal dönüşümlerin, özellikle 1906 Meşrutiyet Devrimi sürecinde kadınların toplumsal konumu üzerindeki etkilerini incelemeyi amaçlamaktadır. Araştırma, modernleşme sürecinin kadınların toplumsal rolleri, kamusal görünürlükleri ve siyasal özneleşme pratikleri üzerindeki belirleyici etkisini ortaya çıkarmayı hedeflemektedir.

Yöntemler: İran'ın modernleşme deneyimi, kadınların eğitimi, kamusal alana katılımı ve örgütlenme biçimleri üzerinden tarihsel-sosyolojik bir çerçevede analiz edilmiştir. Çalışmada nitel doküman analizi ve tarihsel bağlam çözümlemesi kullanılmış; dönemin birincil kaynakları olan gazete yazıları, dergi metinleri, dernek kayıtları ve hatıratlar incelenmiştir.

Bulgular: Meşrutiyet Devrimi, yalnızca anayasal bir dönüşüm değil, aynı zamanda toplumsal cinsiyet rollerinin yeniden tanımlandığı bir kırılma noktasıdır. Bu süreçte kadınlar, pasif destekçiler olmaktan çıkarak kamusal ve siyasal yaşamda görünürlük kazanmış; eğitim, örgütlenme ve basın yoluyla toplumsal alana aktif biçimde müdahil olmuşlardır. Bulgular, modernleşme sürecinin kadınların toplumsal öznelliğini dönüştürdüğünü göstermektedir.

Sonuç: Çalışma, modernleşmenin yalnızca devlet merkezli bir reform projesi olmadığını, aynı zamanda kadınlar tarafından içeriden yeniden şekillendirilen bir toplumsal mücadele alanı olarak işlediğini ortaya koymaktadır. İranlı kadınların Meşrutiyet dönemi deneyimi, toplumsal cinsiyet rejiminin dönüşümünde kadın eylemliliğinin belirleyici bir rol oynadığını göstermekte; modernleşmenin toplumsal aktörler tarafından müzakere edilen çok katmanlı bir süreç olduğunu vurgulamaktadır.

Anahtar Kelimeler: İran, kadın hareketi, Meşrutiyet Devrimi, modernleşme, sosyolojik analiz, toplumsal cinsiyet

ABSTRACT

Objective: This study aims to examine the political and social transformations that occurred in Iran from the late 19th to the early 20th century, with particular emphasis on how these transformations shaped the social status of women during the 1906 Constitutional Revolution. The research seeks to illuminate the role of women in the broader modernization process and to understand how gender relations were renegotiated in this historical context.

Methods: The modernization process in Iran is analyzed through a historical-sociological approach focusing on women's education, participation in the public sphere, and emerging forms of organization. Qualitative document analysis was conducted using primary sources such as newspapers, women's journals, association records, and memoirs from the period. These materials were examined to capture both the structural context and women's evolving sociopolitical agency.

Results: The Constitutional Revolution represents not only a constitutional transition but also a pivotal moment in which gender roles were redefined. Findings indicate that women moved beyond the position of passive supporters and began to appear as visible political subjects. They engaged in public debates, organized collectively, and articulated demands related to education and civic participation. These actions demonstrate a significant transformation in women's public presence and sociopolitical empowerment.

Conclusion: The study concludes that modernization in Iran was not solely a top-down state initiative but also a dynamic field of social struggle actively shaped by women. Their participation in the Constitutional Revolution illustrates that women were not merely recipients of modernizing reforms but key actors who reinterpreted and reshaped the modernization process from within. This highlights the central role of women's agency in transforming the gender regime of the period.

Keywords: Constitutional Revolution, gender, Iran, modernization, sociological analysis, women's movement

Geliş Tarihi/Received 11.06.2025
Kabul Tarihi/Accepted 13.11.2025
Yayın Tarihi/Publication Date 07.01.2026

Sorumlu Yazar/Corresponding author:

Soudabeh TAGHIZADEHZONOUZ

E-mail: 20281234@stu.omu.edu.tr

Cite this article: Taghizadehzonouz, S. (2025). Reconstruction of gender in the modernization process: The 1906 Constitutional Revolution and the transformation of Iranian women in the public sphere. *Advances in Women's Studies*, 7(2), 39-49.

Content of this journal is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License.

Giriş

19. yüzyılın son çeyreği, Orta Doğu toplumlarının siyasal, toplumsal ve kültürel yapılarında derin ve çok yönlü bir dönüşümün yaşandığı bir dönem olarak öne çıkar. Bu süreçte Osmanlı İmparatorluğu, Mısır ve İran gibi imparatorluk coğrafyalarında modernleşme yalnızca idari ve askerî alanlarla sınırlı kalmamış; toplumsal yaşamın, değer sistemlerinin ve toplumsal cinsiyet rollerinin yeniden tanımlandığı çok boyutlu bir olgu hâline gelmiştir (Amanat, 2017; Foran, 1998). Avrupa merkezli modernleşme dalgası, Batı dışı toplumların kendi tarihsel, kültürel ve dinî bağlamlarında özgül biçimlerde tezahür etmiş; her bir bağlam, modernliğin yerel varyantlarını üretmiştir. İran özelinde bu süreç, bir yandan devletin merkezîleşme çabalarıyla, diğer yandan reformist aydın hareketlerinin etkisiyle ilerlemiş; özellikle Kaçar Hanedanlığı döneminde toplumsal yapının tüm bileşenlerini etkileyen bir dönüşüm süreci başlatmıştır (Abrahamian, 2008).

Kaçar dönemi (1794–1925), iç ve dış baskıların yoğunlaştığı bir kriz dönemi olarak İran tarihine geçmiştir. Avrupa devletleriyle yapılan eşitsiz ticaret antlaşmaları ülkenin ekonomik bağımsızlığını zedelerken, artan dış borçlar ve kapitülasyonlar devletin mali yapısını zayıflatmıştır (Ademiyet, 1980). Bu ekonomik kırılmalar, toplumsal tabakalaşmayı derinleştirmiş ve aynı zamanda yeni bir entelektüel sınıfın “münevverler”in ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır (Bayat, 1991). Bu sınıf, Batı’daki özgürlük, hukuk devleti ve ilerleme kavramlarını İran bağlamında yeniden tartışmaya açmış; modernleşmenin yalnızca teknik bir dönüşüm değil, toplumsal yapının yeniden inşasına yönelik bir proje olduğunu savunmuştur. 1906 Meşrutiyet Devrimi, bu birikimin siyasal bir yansıması olarak doğmuş; İran’da anayasal monarşiyeye geçişin, Meclis-i Şuray-ı Milli’nin kurulmasının ve yurttaşlık fikrinin kurumsallaşmasının önünü açmıştır (Afary, 1996; Kasrevi, 1978).

Ancak bu anayasal devrim yalnızca siyasal kurumların değil, toplumsal ilişkilerin de yeniden düzenlenmesini beraberinde getirmiştir. Modernleşme İran’da başlangıçta erkek yurttaşlık merkezli bir proje olarak kurgulansa da, bu süreç kadınların toplumsal konumunu derinden dönüştürmüştür. Kadınlar modernleşme söylemi içinde hem ilerlemenin simgesi hem de toplumsal sınırların yeniden çizildiği bir alanın öznesi hâline gelmiştir. Kadın eğitimi, giyim biçimi, kamusal görünürlük ve toplumsal sorumluluk konuları, Meşrutiyet öncesi ve sonrasının en tartışmalı sosyo-politik meseleleri arasında yer almıştır (Ahmad, 1992; Fathi, 2005). Dolayısıyla İran’daki modernleşme deneyimi, yalnızca devletin reformcu politikalarının bir sonucu değil; toplumsal cinsiyetin yeniden tanımlandığı ideolojik bir mücadele alanıdır.

Modernleşme literatüründe kadın çoğu zaman “ulusun annesi” ya da “ilerlemenin taşıyıcısı” olarak temsil edilmiştir. İranlı reformistler de benzer biçimde, kadının eğitimini ulusal kalkınmanın önkoşulu olarak görmüş ancak bu eğitimi genellikle “iyi anne” ve “erdemli eş” yetiştirme amacına indirgemişlerdir (Ahmad, 1992, ss. 144–145). Bu nedenle kadınlara tanınan eğitim hakkı, onların kamusal öznellik kazanımından ziyade ulusal modernlik projesinin meşrulaştırıcı bir simgesi olmuştur. Bununla birlikte, kadınlar bu sınırlandırıcı çerçevenin dışına çıkarak eğitim hakkını ve kamusal varoluşunu aktif biçimde savunmuşlardır. 19. yüzyıl sonu ile 20. yüzyıl başında yayımlanan kadın gazeteleri, dernek faaliyetleri ve toplumsal kampanyalar, kadınların kamusal alanın yeniden tanımlanmasında etkin aktörler hâline geldiklerini göstermektedir (Afary, 1998; Rafii, 1983).

Habermas’ın (1989) kamusal alan kuramı bağlamında düşünüldüğünde, Meşrutiyet süreci İran’da erkek egemen kamusal yapının kırıldığı ve kadınların bu alana kısmen dahil olduğu bir dönüm noktası olarak değerlendirilebilir. Kadınlar yalnızca izleyici değil, aynı zamanda fikir üreten, tartışan ve örgütlenen aktörler hâline gelmiştir. Bu süreçte kadınların kamusal görünürlüğü, toplumsal normların, dinî söylemlerin ve erkek egemen iktidar ilişkilerinin sorgulandığı yeni bir tartışma zemini yaratmıştır. Kadınlar hem dinî hem de modern söylemleri yeniden yorumlayarak toplumsal meşruiyet üretmiş, böylece toplumsal değişimin öznesi hâline gelmiştir (Nahid, 1980).

Meşrutiyet öncesi İran toplumu, ataerkil aile yapısının ve dinî normların belirlediği, kadınların kamusal yaşamdan büyük ölçüde dışlandığı bir toplumsal düzen görünümündeydi. Kadınlar genellikle harem sistemi içinde konumlanıyor, kamusal görünürlükleri sınırlı kalıyordu (Rice, 1923). Ancak Kaçar sarayında yer alan bazı kadınlar örneğin Tac el-Saltaneh, Batı ile temasları ve entelektüel birikimleri aracılığıyla toplumsal değişim tartışmalarında etkin rol üstlenmişlerdir (Saadvendian, 1983). Tac el-Saltaneh’in anıları, dönemin kadınlarının eğitim, özgürlük ve bireysel öznellik arayışında belirli bir farkındalık düzeyine ulaştıklarını göstermektedir.

Bu dönemde kurulan kadın dernekleri, özellikle “Encümen-i Nisvan” ve “İttihad-ı Nisvan” gibi örgütlenmeler, yalnızca yardım faaliyetleri yürütmemiş; aynı zamanda ulusal kalkınma, eğitim reformu ve kadın hakları alanlarında söylemsel bir mücadele yürütmüşlerdir (Afary, 1998). Kadınların yerli üretimi teşvik etmesi, bağış kampanyaları düzenlemesi ve eğitim reformu talep etmesi, onların siyasal özneleşme sürecinin başlangıcını oluşturmuştur. Morgan Shuster (1912), bu dönemi “kadınların birkaç yıl içinde bir asırlık ilerleme kaydettiği” bir dönem olarak tanımlar.

Meşrutiyet tarihine ilişkin uzun süreli tarih yazımı, erkek aktörlere ve anayasal kurumlara odaklanmış; kadınların tarihsel rolü büyük ölçüde görünmez kılınmıştır. Oysa son dönem

çalışmalar, kadınların bu devrimde yalnızca destekleyici değil, aktif özneleşme süreçlerinin kurucu unsurları olduğunu göstermektedir (Afary, 1996; Fathi, 2005). Kadınların kamusal alana çıkışı yalnızca bir siyasal katılım biçimi değil, toplumsal cinsiyet rejiminin yeniden yapılandığı bir dönüşüm süreci olarak değerlendirilebilir. Bu çalışma, söz konusu dönüşümü sosyolojik bir perspektiften ele alarak, modernleşmenin kadınlar açısından ne ölçüde özgürleştirici bir potansiyel taşıdığı ve aynı zamanda nasıl yeni bir disiplin mekanizması oluşturduğu sorusuna odaklanmaktadır.

Modernleşmenin Batı dışı toplumlarda toplumsal cinsiyetle kesişimi, postkolonyal feminist kuram açısından önemli bir tartışma alanıdır. Mohanty'nin (1988) belirttiği üzere, Batılı feminizm çoğu zaman "Üçüncü Dünya kadını"nı homojen ve edilgen bir kategoriye indirger. Bu makale, İranlı kadınların Meşrutiyet sürecinde geliştirdikleri söylemleri yerel dinamikler, dinî referanslar ve ulusal kimlik arayışlarının kesişiminde inceleyerek, kadınların özneleşme biçimlerini Batı merkezli modernleşme modellerinden bağımsız bir tarihsel deneyim olarak konumlandırmaktadır.

Bu çalışma, 19. yüzyıl sonu ile 20. yüzyıl başında İran'da kadınların toplumsal konumunda yaşanan dönüşümü, 1906 Meşrutiyet Devrimi ekseninde analiz etmektedir. Kadınların eğitim, örgütlenme ve kamusal görünürlük biçimleri tarihsel sosyoloji yöntemiyle çözümlenmiş; bu süreçteki söylemler eleştirel söylem analizi çerçevesinde incelenmiştir. Araştırmanın temel sorusu şudur: İran'daki modernleşme süreci, kadınların toplumsal öznelliklerini nasıl biçimlendirmiştir ve bu süreç toplumsal cinsiyet rejiminde ne tür bir yeniden yapılanma üretmiştir?

Tarihsel veriler, dönemin gazeteleri, hatıratlar, kadın derneklerinin bildirileri ve reformist düşünürlerin metinlerinden elde edilmiştir. Bu belgeler üzerinden kadınların toplumsal konumlarını dönüştüren güç ilişkileri, direniş biçimleri ve kamusal alan pratikleri ortaya konmuştur. Çalışma, toplumsal cinsiyetin yalnızca bir kimlik kategorisi değil; modernleşme, devlet, din ve ulus inşası süreçleriyle etkileşim içinde şekillenen bir toplumsal yapı olduğunu savunmaktadır (Butler, 1990; Scott, 1986).

Sonuç olarak, 1906 Meşrutiyet Devrimi, İran tarihinde yalnızca anayasal bir reform değil, toplumsal cinsiyet rejiminin kırıldığı bir tarihsel momenttir. Kadınların bu dönemde kazandıkları eğitim, örgütlenme ve kamusal katılım deneyimleri, İran'da kadın hareketinin temellerini oluşturmuştur. Kadınlar, modernleşme projesinin edilgen nesneleri olmaktan çıkarak, kendi toplumsal varlıklarını kuran öznelere dönüşmüşlerdir. Bu yönüyle Meşrutiyet dönemi, İranlı kadınların tarihindeki ilk "kamusallaşma devrimi" olarak değerlendirilebilir. Bu makale, hem tarih yazımındaki ataerkil boşluğu doldurmayı hem de modernleşme literatüründe toplumsal cinsiyet perspektifini derinleştirmeyi hedeflemektedir. Modernleşmenin yalnızca

devlet merkezli bir süreç değil, kadınların öznellikleri aracılığıyla yürütülen bir toplumsal mücadele olduğu tezi, çalışmanın temel savı olarak ortaya konmaktadır.

Yöntemler

Bu çalışma, İran'daki modernleşme sürecinin toplumsal cinsiyet ilişkileri üzerindeki etkilerini incelemek amacıyla karma nitel bir araştırma yaklaşımıyla tasarlanmıştır. Araştırma iki temel yönetsel eksene dayanmaktadır: tarihsel sosyoloji temelli doküman analizi ve Fairclough'un eleştirel söylem çözümlemesi. Bu iki yöntem, hem tarihsel-toplumsal bağlamın yapısal koşullarını hem de kadın hareketinin söylemsel üretim biçimlerini bir arada değerlendirmeyi mümkün kılmıştır. Tarihsel sosyoloji yaklaşımı, toplumsal değişim süreçlerini yalnızca olaylar zinciri olarak değil, uzun dönemli yapısal dönüşümler ve aktörler arası ilişkiler bağlamında ele alır (Skocpol, 1979). Bu doğrultuda çalışma, Meşrutiyet Devrimi sürecini, kadınların siyasal özneleşme ve kamusal görünürlük pratikleri üzerinden analiz ederek, modernleşmenin toplumsal cinsiyet boyutunu tarihsel bir çerçeveye oturtmuştur. Araştırmada kullanılan nitel doküman analizi yöntemi, dönemin birincil yazılı kaynaklarının sistematik biçimde incelenmesine dayanır. Belgeler 1900–1915 yılları arasındaki dönemi kapsamakta olup Meşrutiyet öncesi ve sonrası kadın hareketine ilişkin söylemsel dönüşümü temsil etmektedir. Örneklem oluşturulurken amaçlı örnekleme yöntemi kullanılmış, seçim ölçütü olarak belgelerin hem dönemin toplumsal atmosferini yansıtmaları hem de kadınların kamusal alana dair ifadelerini içermesi dikkate alınmıştır. İncelenen belgeler dört ana grupta toplanmıştır: (1) kadınlara ait dergi ve gazeteler (Şukufeh, Zaban-i Zanan, Alam-i Nisvan), (2) genel siyasal yayınlar (Habl al-Matin, Müsavat, Sur-e İsrail), (3) kadın derneklerinin bildirileri ve kurumsal kayıtları (Encümen-i Nisvan, İttihad-ı Nisvan, Kadınların Özgürlüğü Derneği) ve (4) dönemin tanıklıklarını içeren hatıratlar ve kişisel metinler (Tac el-Saltaneh'in anıları, Morgan Shuster'in The Strangling of Persia adlı eseri ve Melekzade'nin Tarikh-e Enqelab'ı). Toplamda 48 birincil doküman incelenmiş, veriler kadın eğitimi, kamusal alan, örgütlenme biçimleri, dinî söylem ve modernlik temaları çerçevesinde kodlanmıştır. Kodlama süreci, nitel veri analizinde yinelenen temaları ortaya çıkaran içerik analizi yaklaşımıyla yürütülmüştür. Çalışmanın ikinci aşamasında, Norman Fairclough'un (1995) eleştirel söylem çözümlemesi modeli uygulanmıştır. Fairclough'a göre söylem, dilsel bir ifade biçiminden öte, toplumsal yapıları yeniden üreten ideolojik bir pratiktir. Bu yaklaşıma göre analiz üç düzlemde gerçekleştirilmiştir: metin düzeyi, söylemsel uygulama düzeyi ve sosyokültürel pratik düzeyi. Metin düzeyinde kadınların kaleme aldığı yazılar, açık mektuplar ve dergi makaleleri biçimsel ve anlamsal olarak incelenmiştir. Söylemsel uygulama düzeyinde bu metinlerin üretim koşulları, yayımlandıkları mecralar ve

hedeflenen okur kitlesi değerlendirilmiştir. Sosyokültürel pratik düzeyinde ise söylemlerin ortaya çıktığı kurumsal ortam (devlet, ulema, meclis, basın) ile toplumsal iktidar ilişkileri arasındaki bağlantılar analiz edilmiştir. Bu analiz süreci, Fairclough'un kuramında vurgulanan söylem-kurum etkileşimini göz önünde bulundurarak yürütülmüştür. Kadın dergilerinde yer alan "Kadınlardan Daha Az Erkek Nedir?" gibi yazılar, yalnızca bireysel görüş beyanları olarak değil, aynı zamanda kamusal alanın sınırlarını yeniden tanımlayan ideolojik müdahaleler olarak değerlendirilmiştir. Bu bağlamda Fairclough'un yaklaşımı, kadınların kullandıkları dilsel stratejiler ile dönemin ataerkil kurumsal yapıları arasındaki güç ilişkilerini açığa çıkarmayı amaçlamıştır. Analiz sürecinde söylem çözümlemesinin birimleri, Fairclough'un üç düzlemli modeline uygun olarak belirlenmiş ve her bir metin bu yapıya göre çözümlenmiştir. Bu çözümleme sırasında metinlerin üretim tarihleri, yazar kimlikleri, metin türleri ve içerik özellikleri dikkate alınmış; bulgular tarihsel bağlam içinde yeniden yorumlanmıştır. Verilerin çözümleme süreci iki aşamada yürütülmüştür. İlk aşamada belgeler betimsel analiz yöntemiyle sınıflandırılmış, her bir kaynak için tarih, yayın türü ve yazar bilgisi tabloya işlenmiştir. İkinci aşamada ise söylem çözümlemesinden elde edilen bulgular, toplumsal cinsiyet teorisi, postkolonyal feminizm ve kamusal alan kuramı ekseninde bütünleştirilmiştir. Böylece elde edilen veriler yalnızca tarihsel düzeyde değil, aynı zamanda toplumsal cinsiyetin ideolojik ve yapısal yeniden üretim biçimleri açısından da değerlendirilmiştir. Bu yöntemin seçilme nedeni, hem tarihsel verilerin nedensel ilişkilerini açığa çıkarmak hem de kadınların kamusal özneleşme sürecinde kullandıkları dilsel stratejileri derinlemesine analiz etmektir. Araştırma, bu yönüyle nitel veri toplama ile eleştirel çözümleme tekniklerini bir arada kullanarak karma yöntemsel bir bütünlük sağlamıştır. Bu bütünlük, İran'daki kadın hareketinin yalnızca tarihsel olayların bir sonucu değil, aynı zamanda söylem aracılığıyla toplumsal yapıyı dönüştüren bir eylem biçimi olduğunu göstermektedir.

Tarihsel Arka Plan: İran'da Modernleşme ve Kadınlar

19.yüzyıl, Orta Doğu'da ve özellikle İran'da, Batı'nın küresel düzeyde artan etkisiyle derin siyasal ve toplumsal dönüşümlerin yaşandığı bir dönem olmuştur. İran bu süreçte, bir yandan Avrupa güçlerinin ekonomik ve politik baskılarına maruz kalırken, diğer yandan kendi içinde modernleşme adı altında birçok reform sürecine girmiştir. Bu reformlar sadece devlet ve bürokrasi düzeyinde değil, toplumun en temel hücrelerinden biri olan kadınların toplumsal konumu üzerinde de belirleyici etkiler yaratmıştır.

Modernleşme sürecinin ilk belirtileri, özellikle askeri ve eğitim alanında görülmüş; Abbas Mirza'nın Osmanlı İmparatorluğu'ndaki reformları örnek alarak başlattığı girişimler bu sürecin öncüsü olmuştur. Ordu reformlarıyla başlayan bu

süreç, kısa sürede eğitim alanına sıçramış, Avrupalı okulların açılması ve öğrenci gönderimi gibi uygulamalarla devam etmiştir (Khaleghi, 2015). Bu dönemde erkek çocuklarının eğitimi öncelikli görülse de, kadınların eğitimi konusu da yavaş yavaş entelektüel çevrelerin ve devletin gündemine girmeye başlamıştır.

Kadınların eğitime erişiminin artması ve kamu alanına çıkmaya başlamaları, bir dizi toplumsal tartışmayı da beraberinde getirmiştir. Kadının eğitimi, sadece bireysel bir hak meselesi olarak değil, aynı zamanda ulusun modernleşmesiyle doğrudan bağlantılı bir sorun olarak ele alınmıştır. Reformist aydınlar, kadınların eğitime destek vermiş ancak bu desteği genellikle ulusun ilerlemesi ve "modern erkek çocuklar" yetiştirme aracı olarak temellendirmiştir (Ahmad, 1992, ss. 144–145). Yani kadınların kamusal alanda öznellik kazanması, erkek merkezli bir modernleşme anlayışı içinde meşrulaştırılmıştır.

Bu dönemde ayrıca, yerli üretimin teşviki, dış ticaretin denetimi, milli eğitim sisteminin kurulması gibi birçok konuda kadınlar etkin roller üstlenmiştir. Özellikle 1906 Meşrutiyet Devrimi öncesinde kadınların başlattığı dayanışma kampanyaları, bankalara bağış toplama girişimleri, yerli tekstil ürünlerinin teşviki gibi eylemler, kadınların toplumsal rollerini yeniden tanımladıkları önemli kırılma noktalarıdır.

Bununla birlikte, İran'daki modernleşme süreci çift yönlü bir yapıya sahiptir: Bir yandan kadınlara kamusal alanda yeni roller açarken, diğer yandan bu rollerin sınırlarını sıkı biçimde dini ve geleneksel normlarla çizmeye çalışmıştır. Özellikle muhafazakâr din adamlarının ve klasik ulemanın kadınların eğitime ve kamusal faaliyetlerine yönelik tepkileri bu gerilimi derinleştirmiştir. Dinî söylemler, modernleşme yanlısı kadın hareketine karşı en büyük ideolojik direnç noktası olmuştur (Nahid, 1980).

Bu tarihsel bağlamda kadınlar, pasif nesneler değil, aktif öznelerdir. Eğitime erişim talepleri, örgütlenme girişimleri, gazete ve dergilerde kaleme aldıkları yazılar, kamuya yaptıkları çağrılar ve hatta silahlı direnişe katılımları, onların toplumsal dönüşümün yalnızca tanıkları değil, aynı zamanda taşıyıcıları olduğunu göstermektedir.

1906 yılında gerçekleşen Meşrutiyet Devrimi, İran tarihinin yalnızca siyasal değil, aynı zamanda toplumsal cinsiyet bağlamında da dönüştürücü bir dönüm noktasıdır. Bu süreçte kadınların rolü, geleneksel tarih yazımında uzun süre görmezden gelinmiş olsa da, son dönem çalışmalarda kadınların yalnızca destekleyici değil, aktif siyasal aktörler oldukları ortaya konmuştur (Afary, 1998).

Meşrutiyet Devrimi'nin öncesinde ve sonrasında kadınlar, protesto hareketlerine fiilen katılmış, finansal destek sağlamış, gazete ve broşürlerde kamusal mesajlar yayınlamış, hatta bazı durumlarda doğrudan silahlı direnişe katılmışlardır. Morgan Shuster'ın 1912 tarihli eserinde belirttiği gibi, Meşrutiyet

sürecinde kadınlar adeta “yüzyıllık bir ilerlemeyi birkaç yıl içinde gerçekleştirmişlerdir” (Shuster, 1912).

Bu dönemde kadınların aktifliğini gösteren en somut örneklerden biri, Milli Banka’nın kuruluşu için yapılan bağış kampanyasıdır. Meclisin yayınladığı bildiride, dul kadınların küpe ve bileziklerini bağışladığı, hatta bazı kadınların miraslarını tamamen bu işe adadıkları ifade edilmiştir (Fathi, 2005). Bu tür girişimler, kadınların ekonomik ve sembolik düzeyde kamusal alana girişlerini simgeleyen örneklerdir.

Kadınlar, aynı zamanda söylemsel düzeyde de görünürlük kazanmışlardır. Dönemin gazetelerinde yer alan kadın imzalı mektuplar ve yazılar, onların yalnızca maddi katkı sağlayan değil, düşünsel üretim yapan bireyler olarak da kabul edilmeye başlandığını göstermektedir. Özellikle “Kadından Daha Az Erkek Nedir?” gibi başlıklarla yayımlanan köşe yazıları, toplumsal cinsiyet normlarına yönelik açık bir meydan okuma içermektedir (Rafii, 1983).

Bununla birlikte, kadınların bu süreçteki politik aktivizmi, yalnızca erkek egemen düzenle değil, kadınlar arasındaki sınıfsal farklarla da şekillenmiştir. Meşrutiyet hareketine katılan kadınların önemli bir kısmı, üst ve orta sınıfa mensup, eğitilmiş ve entelektüel çevrelere yakın bireylerdir. Ancak bu durum, hareketin etkisini küçültmez. Aksine, bu sınıfsal konum, kadınların kamusal alanda daha rahat yer alabilmesini mümkün kılmıştır.

Kadınların siyasal aktivizmi, dönemin düşünsel ortamını da dönüştürmüştür. Örneğin, Ali Ekber Dehhoda gibi bazı milletvekilleri, kadın derneklerinin varlığını meşrulaştırmaya çalışmış; bu derneklerin “dinle çelişmediği sürece” faaliyet gösterebileceğini savunmuşlardır (Afary, 1996). Bu tür savunular, kamusal alanda kadınların haklarının konuşulmasını olanaklı kılmıştır.

Kadınların bu süreçteki bir başka önemli kazanımı ise, örgütlenme hakkını fiilen hayata geçirmeleri olmuştur. Encümen-i Nisvan, İttihad-ı Nisvan, Kadının Özgürlüğü Derneği gibi çeşitli kadın dernekleri, yalnızca sosyal faaliyetler yürütmemiş, aynı zamanda kamusal tartışmalara aktif katılım sağlamışlardır. Bu derneklerin bazıları, gizlilik içinde toplanmak zorunda kalmış olsa da, yarattıkları etki geniş çaplı olmuştur. Özellikle Tebriz’de kuşatma sırasında erkeklerle birlikte çatışmalara katılan kadınların varlığı, kadınların siyasal özneleşmesinin somut göstergelerindendir (Melekzade, 1957).

Bu dönemde kadınların hem siyasal hem de simgesel alanda yürüttükleri mücadele, İran’da toplumsal cinsiyet ilişkilerinin yeniden tanımlanmasında temel bir rol oynamıştır. Kadınların yalnızca toplumsal taleplerde bulunan değil, aynı zamanda kamusal politikaların inşasında aktif rol alan aktörler haline gelmesi, Meşrutiyet devriminin en önemli dönüşüm alanlarından birini oluşturmaktadır.

Meşrutiyet Devrimi’nin ardından İran’da kadınlar yalnızca siyasal alanda değil, aynı zamanda eğitim ve örgütlenme

düzeyinde de tarihsel bir atılım gerçekleştirdiler. Bu dönemde kadınların kamusal hayata dâhil olma arzusu, özellikle eğitim yoluyla meşrulaştırıldı ve genişletildi. Kadınların eğitime erişimi, yalnızca bireysel bilgi edinimi değil, aynı zamanda toplumsal dönüşümün anahtarı olarak görülmeye başlandı. Bu yönüyle eğitim, hem kadın hareketinin söylemsel temelini hem de kurumsal altyapısını oluşturdu.

1838 yılında Amerikalı misyonerler tarafından Urumiye’de açılan ilk kız okulu, İran’da kadın eğitimi adına sembolik bir başlangıç oldu. Her ne kadar bu okullar öncelikle Hristiyan azınlıklara yönelik olsa da, zamanla Müslüman ailelerin de çocuklarını bu okullara göndermesi, kadın eğitiminde önemli bir kırılma yarattı (Yonan, 1898). 1870’lerden itibaren Müslüman kızlar da bu okullarda eğitim almaya başladılar. Ancak misyoner okullarına yöneltilen “din değiştirme” suçlamaları, bu kurumların yaygınlaşmasını sınırladı.

Asıl dönüşüm, 1906 sonrası kadınların yerli okullar kurmasıyla gerçekleşti. 1910 yılında Tahran’da açılan elli kız okulunun varlığı, kadın eğitime verilen toplumsal desteğin göstergesidir. Bu okullarda yalnızca temel okuryazarlık değil, aynı zamanda matematik, tarih, coğrafya, hatta ebek ve hemşirelik gibi mesleki bilgiler de veriliyordu (Şukufeh, 1913). Eğitim, böylece kadınları ev içinden çıkararak ve toplumsal üretime dâhil eden bir araç haline geldi.

Kadın Dernekleri ve Sivil Örgütlenmeler

Kadınlar, sadece okul açmakla yetinmediler; aynı zamanda dernekleşme yoluyla kendi kolektif seslerini kurdular. Encümen-i Nisvan, İttihadiye-i Gheybi-yi Zanan (Gizli Kadınlar Birliği), Kadının Özgürlüğü Derneği gibi topluluklar, hem eğitimi teşvik eden faaliyetler yürüttüler hem de sosyal refah çalışmaları organize ettiler (Afary, 1998). Bu dernekler, yetimhaneler, sağlık klinikleri ve dikey atölyeleri kurarak kadınların kamusal hizmetlerde etkin rol almalarını sağladı.

Bu örgütler yalnızca yardım kuruluşu değil, aynı zamanda feminist söylemin üretildiği entelektüel merkezler haline geldi. Kadınlar bu dernekler aracılığıyla gazete yazıları kaleme aldılar, konferanslar düzenlediler ve yerel yönetimlerle görüşmeler yaptılar. Örneğin, Kadın Özgürlüğü İçin Dernek toplantılarında yalnızca kadınlar konuşmacı olarak yer almakta ve kadın sorunları üzerine dersler verilmekteydi (Fathi, 2005). Bu durum, kamusal söylem alanının erkek egemenliğine karşı kadınlar tarafından içeriden örülmesini sağladı.

Kadınların örgütlenme çabaları yalnızca fiziksel mekânlarla sınırlı kalmadı. Basın alanında da etkinlik göstermeye başladılar. “Şukufeh”, “Alam-i Nisvan”, “Zaban-i Zanan” gibi kadın dergileri, hem bilgi paylaşımı hem de kadın hareketinin siyasal taleplerini kamuya duyurma aracı olarak işlev gördü. Bu yayınlar, kadın haklarını sadece Batılı modellere dayandırmakla kalmadı, aynı zamanda İslami referanslarla temellendirerek geleneksel

çevrelere karşı da bir savunma mekanizması geliştirdiler.

Özellikle Tac el-Saltaneh gibi kadın aydınlar, kendi hayat hikâyelerini ve gözlemlerini yazıya dökerek kadınların yaşadığı sorunları görünür kıldılar. Evlilik, başörtüsü, eğitimsizlik, ekonomik bağımsızlık gibi meseleler bu yazılarda derinlemesine tartışıldı. Bu metinlerdeki kişisel deneyimler, kolektif bir kadın bilincinin inşasına hizmet etti.

Kadınların eğitim alması ve örgütlenmesi, toplumun muhafazakâr kesimleri tarafından tehdit olarak algılandı. Şeyh Fazlullah Nuri ve destekçileri, modern kız okullarını “ahlaka aykırı” olarak nitelendirip fetvalar yayınladılar. Kadınlar bu söylemlere karşı Kuran’dan ayetlerle karşı argümanlar geliştirdiler. Gazetelerde yayımlanan açık mektuplarla “bizler de insanız” diyerek eşitlik talep ettiler (Fathi, 2005). Bu çabalar, sadece hak mücadelesi değil, aynı zamanda söylemsel bir hegemonya savaşının parçasıydı.

İran’da 19. yüzyıl sonlarında başlayan modernleşme süreciyle birlikte kadınların toplumsal görünürlüğü arttıkça, bu değişim yalnızca bir ilerleme alanı değil, aynı zamanda yoğun bir direnişin de zeminini oluşturdu. Kadınların eğitime erişimi, örgütlenmesi, kamusal tartışmalara katılımı gibi girişimler hem dinî çevreler hem de bazı geleneksel toplum kesimleri tarafından tehdit olarak algılandı. Bu bölümde, söz konusu tepkilerin içeriği, gerekçeleri ve bu baskılara karşı kadınların geliştirdiği stratejiler analiz edilmektedir.

İran’da özellikle dinî kurumlar, kadınların modernleşme sürecine katılımını İslami düzene karşı bir tehdit olarak görmüşlerdir. Şeyh Fazlullah Nuri ve onun takipçileri, modern kız okullarını “İslam’a aykırı” olarak tanımlayarak çeşitli fetvalar yayımlamış, kadınları eğitimden uzak tutmanın dinî bir görev olduğunu savunmuşlardır (Nahid, 1980). Nuri’nin kız okullarına yönelik doğrudan kınamaları, halkı harekete geçirmiş ve bazı durumlarda kadın öğretmenler sokakta saldırıya uğramış, “ahlaksız” olarak damgalanmışlardır.

Bu tür tepkiler yalnızca sembolik düzeyde kalmamış, fiziksel şiddeti de içermiştir. Özellikle Tebriz ve Tahran gibi şehirlerde, kadınların kurduğu okullara ve dernek merkezlerine yönelik saldırılar, toplumda ne kadar güçlü bir ataerkil kontrol mekanizması bulunduğunu göstermektedir. Kadınların kamusal alana girişine karşı direniş, yalnızca ideolojik bir korku değil, aynı zamanda ataerkil çıkarların korunması yönünde bir refleks olarak okunabilir.

Modernleşme yanlısı aydınlar, kadınların eğitim almasını ve toplumsal dönüşümün bir parçası olmasını savunmuş, ancak bu savunu çoğunlukla araçsal bir yaklaşımla sınırlı kalmıştır. Aydınlar, kadınların daha iyi anneler, daha bilinçli eşler ve “modern erkekler” yetiştirecek bireyler olarak eğitilmeleri gerektiğini savunmuş, ancak kadınların siyasi hak talepleri ve kamusal karar alma süreçlerine katılımı söz konusu olduğunda çoğunlukla sessiz

kalmış ya da karşı çıkmışlardır (Fathi, 2005).

Bu bağlamda, Meclis’in kadınların seçme ve seçilme hakkını reddetmesi, kadınların çocuklar ve akıl hastalarıyla aynı kategoriye yerleştirilerek siyasetten dışlanması, aydınların bu konudaki çekimserliğini görünür kılar. Kadınların siyasi hak talepleri çoğu zaman “ahlak” ve “aile düzeni” gibi söylemlerle bastırılmıştır. Kadınlar eğitim alabilir, hatta bazı sosyal faaliyetlerde bulunabilir; ancak karar verme yetkisi erkeklerde kalmalıydı.

Kadınların Tepkisi: Alternatif Söylemler ve Direniş

Kadınlar bu iki yönlü baskıya karşı kendi karşı söylemlerini geliştirmişlerdir. Geleneksel dinî argümanlara karşı, Kur’an’dan ayetler kullanarak kadınların eğitiminin meşruluğunu savunmuşlar; erkek aydınların ikiyüzlü tavrına karşı ise, kadınların insan hakları çerçevesinde toplumsal yaşamın her alanına katılma hakkını dile getirmişlerdir.

Dergilerde ve gazetelerde yayımlanan mektuplar ve bildiriler, kadınların düşünsel olarak ne kadar donanımlı ve farkındalıklı olduklarını ortaya koymaktadır. Örneğin Mûsavat dergisinde yayımlanan bir protesto mektubunda kadınlar şu ifadeleri kullanmışlardır:

“Biz İran’ın ezilen kadın nüfusu, sizin gibi insan değil miyiz? Bizi sadece dilsiz, yük taşıyan hayvanlar olarak mı görüyorsunuz?” “İlim aramak tüm Müslüman erkek ve kadınların sorumluluğundadır.”

Bu tür metinler, yalnızca bir şikâyet değil, aynı zamanda güçlü bir entelektüel karşı duruşun ifadesidir. Kadınlar, kamusal söylemin içeriğine müdahale etmekte, yalnızca mağduriyetlerini değil, çözüm önerilerini de ortaya koymaktadır.

Kadınların eğitimi ve toplumsal görünürlüğü konusunda verilen tepkiler sınıfsal düzlemde de farklılaşmıştır. Orta ve üst sınıfa mensup aileler, kız çocuklarını modern okullara gönderme konusunda daha istekli olurken, alt sınıflarda bu sürece direnç daha yüksek olmuştur. Ancak bu durum, alt sınıf kadınların tamamen dışlandığı anlamına gelmemektedir. Özellikle köylü kadınlar, kentli hemcinslerine kıyasla daha fazla çalışma hayatında yer almakta, ancak kamusal karar alma süreçlerine dâhil olamamaktadır.

1906 Meşrutiyet Devrimi sürecinde kadınların geliştirdiği söylemler, sadece bireysel taleplerin ifadesi değil, aynı zamanda toplumsal yapıyı dönüştürme iddiası taşıyan kolektif bir bilinçlenmenin ürünüdür. Bu bölümde, kadın söylemleri toplumsal cinsiyet, kamusal alan, modernlik ve direniş biçimleri bağlamında sosyolojik olarak analiz edilmektedir.

Kadınların kamusal alana çıkışı, mevcut ataerkil toplumsal düzeni doğrudan sorgulayan bir hareket olarak okunabilir. Bu hareketin söylemsel boyutunda, kadınlar yalnızca mağduriyetlerini dile getirmemiş, aynı zamanda toplumsal

cinsiyet normlarını yeniden inşa etmeyi hedeflemişlerdir. Tac el-Saltaneh'in yazılarında görüldüğü gibi, kadınlar örtünmenin kadınların üretkenliğini ve özgürlüğünü nasıl bastırdığını sorgulamış, kentli kadınların ev içiyle sınırlandırılmış yaşamlarının "doğal" olmadığını dile getirmişlerdir (Fathi, 2005).

Bu söylemler, Judith Butler'ın (1990) toplumsal cinsiyetin performatif doğasına (Butler, 1990) ilişkin tezleriyle örtüşmektedir. Yani kadınlar, sadece erkek egemen söylemlere karşı çıkmamış, aynı zamanda alternatif toplumsal cinsiyet kimlikleri üretmeye başlamışlardır. Özellikle köylü kadınların "daha özgür ve daha mutlu" olarak tanımlanması, şehirli elit kadınların yaşam biçimlerine yönelik bir iç eleştiriyi de barındırmaktadır.

Kadınların eğitime katılması, dernekler kurması, gazetelerde yazı yazması ve gösterilere katılması, Habermas'ın (1989) "kamusal alan" kuramı çerçevesinde ele alındığında, bu alanın erkek egemen yapısından kadınlara doğru genişlediğini göstermektedir. Kadınlar yalnızca var olan bir alana dahil olmamış; aynı zamanda o alanın kurallarını, gündemini ve değerlerini dönüştürmüşlerdir.

Kadınların, ev içinden çıkıp kamuya açılmaları, sadece mekânsal bir geçiş değil, aynı zamanda otoriteyle kurulan ilişkinin yeniden tanımlanmasıdır. Kadınlar bu süreçte kamuoyunu etkilemekte, siyasal taleplerde bulunmakta ve toplumsal sorumluluk üstlenmektedir. Özellikle derneklerin eğitimi, sağlığı ve yerli üretimi hedefleyen çalışmaları, kadınların kamusal alanda aktif yurttaş kimliğine geçişini temsil etmektedir.

Kadın söylemlerinde dikkat çeken bir diğer unsur, modernlik ile gelenek arasında kurulan hibrit ilişkilerdir. Kadınlar, Batı'dan gelen bazı fikirleri benimserken, aynı zamanda yerel değerleri dışlamamış; tersine, modernlik iddialarını İslamî referanslarla meşrulaştırmaya çalışmışlardır. Örneğin eğitim hakkı, hem "medeniyet" hem de "Kur'an'da ilim aramanın farz olması" söylemiyle savunulmuştur.

Bu durum, postkolonyal feminist kuramın (Mohanty, 1988, s. 65–66) önemli bir gözlemini doğrular: Doğu toplumlarındaki kadınlar, Batı merkezli evrensel kadınlık tanımına değil, kendi tarihsel bağlamlarında oluşan özgün kimliklere yaslanırlar. İranlı kadınlar için modern olmak, Batılı kadın gibi olmak değil; kendi toplumsal gerçekliğinde dönüştürücü olmak anlamına gelmektedir.

Kadınların söylemleri bazen doğrudan protestolarla, bazen ise dolaylı, sembolik eylemlerle ortaya çıkmıştır. Bu anlamda kadınların mücevher bağışlaması, yerli malı giyme kampanyaları, çocukları için kız okullarını savunmaları gibi eylemler, birer sessiz direniş biçimi olarak değerlendirilebilir. James C. Scott'un (1990) "gizli metinler" kavramı burada oldukça açıklayıcıdır: Kadınlar, doğrudan çatışmadan kaçınarak, sembolik anlamlar üzerinden iktidara karşı bir söylem üretmişlerdir.

Bu eylemler aracılığıyla kadınlar sadece bireysel varoluşlarını değil, aynı zamanda kolektif kimliklerini de yeniden kurmuşlardır. Derneklerdeki dayanışma ağları, bilgi üretimi ve paylaşımı, alternatif bir kamusal alan olarak işlev görmüş; kadınlar kendi aralarında bir "mikro-politika" alanı yaratmışlardır.

Doküman analizinden elde edilen veriler, nitel veri çözümleme sürecinde tematik kategorilere ayrılmış ve her tema kadınların Meşrutiyet dönemi söylemlerinin belirli bir yönünü temsil edecek şekilde yapılandırılmıştır. Bu temalar, tarihsel bağlam ve söylemsel yapılar dikkate alınarak dört ana ekseninde toplanmıştır: kadınların kamusal alana çıkışı ve toplumsal cinsiyet rollerinin yeniden tanımlanması, kadın eğitimi ve örgütlenme pratikleri, muhafazakâr-dinî direniş ve entelektüel aydın çevrelerin ikircikli tutumları, son olarak da kadınların modernlik ve kimlik söylemleridir. Bu bölümde her tema, hem tarihsel veriler hem de teorik yaklaşımlar (Butler, Mohanty, Habermas ve Berman) ışığında tartışılmış; kadınların eylem, söylem ve direniş biçimleri feminist bir perspektiften değerlendirilmiştir. Böylece çalışmada sunulan her tematik çözümleme, tarihsel belgelerin dilsel yapıları ile toplumsal iktidar ilişkilerini bir araya getirerek bütüncül bir sosyolojik açıklama sunmayı amaçlamaktadır.

Bulgular

Bu çalışma, İran'da 19. yüzyıl sonu ve 20. yüzyıl başında gelişen modernleşme sürecinin, kadınların toplumsal konumu üzerindeki etkilerini sosyolojik bir perspektiften analiz etmeyi amaçlamıştır. Özellikle 1906 Meşrutiyet Devrimi çerçevesinde kadınların siyasal, kültürel ve entelektüel alanlarda nasıl görünür hale geldikleri, toplumsal cinsiyet rolleriyle nasıl hesaplaştıkları ve kamusal alana nasıl müdahale ettikleri ortaya konmuştur.

İranlı kadınlar bu dönemde yalnızca pasif gözlemciler değil, aynı zamanda aktif dönüştürücüler olarak sahneye çıkmışlardır. Eğitime erişim talepleri, kız okullarının kurulması, kadın derneklerinin açılması, gazete ve dergilerdeki yazılar, protesto eylemleri ve hatta doğrudan direniş hareketlerine katılım, onların özneleşme süreçlerinin çok katmanlı olduğunu göstermektedir.

Sosyolojik açıdan bu süreç, toplumsal cinsiyetin yeniden inşasına dair önemli veriler sunmaktadır. Kadınların sadece annelik veya eşlik gibi rollerle tanımlanmasına karşı geliştirilen söylemler, modern yurttaşlık ve toplumsal sorumluluk anlayışlarının da şekillenmesine katkı sağlamıştır. Kamusal alan, bu süreçte erkeklerin egemenliğinden çıkarak kadınların da dahil olduğu müzakere alanına dönüşmüştür. Bu dönüşüm, hem bireysel hem kolektif kadın kimliklerinin inşasında belirleyici olmuştur.

Bununla birlikte, bu değişim süreci ciddi bir dirençle karşılaşmıştır. Muhafazakâr dinî yapılar ve geleneksel toplumsal normlar, kadınların kamusal alandaki varlığını bastırmak adına çeşitli ideolojik, sembolik ve fiziksel araçlar kullanmıştır. Kadınlar

bu baskılara karşı dinî referansları yeniden yorumlayarak, hak taleplerini meşrulaştırma yoluna gitmişlerdir. Böylece, Batı merkezli bir feminizmden farklı olarak, yerel bağlam içinde şekillenen bir kadınlık söylemi ortaya çıkmıştır.

Kadın hareketinin söylemsel çerçevesi, bir yandan modernleşmeyi sahiplenirken, diğer yandan yerel kültürel ve dini değerlerle çatışmadan bir söylem üretmeye çalışmıştır. Bu ikili yapı, İran'daki kadın hareketinin karmaşık ama yaratıcı yapısını göstermektedir. Kadınlar sadece değişimin öznesi değil, aynı zamanda söylemin de üreticisidir.

Meşrutiyet Devrimi sonrasında kapatılan Meclis ve artan baskılar, kadın hareketini durduramamış; aksine, yer altına çekilen bu mücadele daha sonra yeni formlarda, yeni araçlarla devam etmiştir. Kadınlar, bu erken dönemde başlattıkları örgütlenme deneyimleri, söylemsel üretimleri ve direniş pratikleriyle İran toplumunun toplumsal cinsiyet rejimini temelden sarsmışlardır.

Bugün geriye dönüp bakıldığında, bu kadınların çabaları sadece tarihsel birer olay değil, aynı zamanda sosyolojik olarak incelenmesi gereken kolektif bir bilinç dönüşümünün göstergesidir. Bu bilinç, yalnızca hak arayışıyla sınırlı değildir; aynı zamanda kadının ne olduğu, ne olabileceği ve toplum içindeki yeri hakkında yürütülen derin bir tartışmanın ürünüdür.

Sonuç olarak, 1906 Meşrutiyet Devrimi, yalnızca anayasal bir dönüşüm değil, aynı zamanda kadının kamusal varoluşunun yeniden tanımlandığı bir toplumsal kırılma noktasıdır. İranlı kadınların bu süreçte oynadığı rol, sosyolojik analiz açısından hem toplumsal cinsiyet teorilerine hem de postkolonyal kadın çalışmaları literatürüne önemli katkılar sunmaktadır.

Tartışma

Bu çalışma, İran'da modernleşme süreciyle birlikte kadınların toplumsal konumlarındaki dönüşümü anlamak amacıyla çok katmanlı ve disiplinlerarası bir kuramsal yaklaşım benimsemektedir. Analitik eksen, üç temel kuramsal yönelimin kesişiminde yapılandırılmıştır: toplumsal cinsiyetin performatif inşasını ele alan queer-feminist kuram (Butler), Batı dışı kadın deneyimlerine odaklanan postkolonyal feminizm (Mohanty) ve kamusal alanın sosyolojik yeniden üretimini tartışan iletişimci eylem kuramı (Habermas). Ayrıca bu üçlü çerçeve, Marshall Berman'ın modernlik ve bireycilik ilişkisini incelediği *Özgünlüğün Politikası* (Politics of Authenticity) adlı eseri üzerinden İran modernliğinin yerel bağlamında yeniden düşünülmektedir.

Judith Butler'ın (1990) Gender Trouble ve Bodies That Matter eserlerinde ortaya koyduğu "toplumsal cinsiyetin performatifliği" kavramı, toplumsal kimliklerin doğal ya da sabit olmadığını; kültürel pratikler aracılığıyla sürekli yeniden üretildiğini vurgular. Butler'a göre cinsiyet, önceden var olan bir öz değil, tekrar eden

eylemler aracılığıyla kurulan bir süreçtir. Ancak bu çalışmada Butler'ın analizinin "Batılı özne"ye dayalı sınırları dikkate alınarak, söz konusu kuram Batı dışı ve kolonyal mirasla biçimlenmiş bir toplum olan İran bağlamında yeniden yorumlanmaktadır.

İran'da kadınların kamusal alandaki görünürlüğü yalnızca bireysel performansların değil, aynı zamanda devletin modernleşme politikaları, dinî söylemler ve geleneksel toplumsal normların kesişiminde şekillenen bir kolektif pratik olarak ele alınmalıdır. Bu bağlamda "performativite", yalnızca kimliğin bireysel icrası değil; iktidar ilişkilerinin, toplumsal baskıların ve direniş biçimlerinin yeniden üretildiği siyasal bir eylem biçimi olarak değerlendirilmektedir. Kadınların eğitime katılımı, basında yazı yazmaları ya da kamusal bağış kampanyaları yürütmeleri gibi eylemler, Butler'ın kuramının Batı dışı bir uyarlaması niteliğinde olup "kolektif performativite" kavramı çerçevesinde anlam kazanmaktadır.

Chandra Talpade Mohanty (1988) "Under Western Eyes" makalesinde Batılı feminist söylemlerin "Üçüncü Dünya kadını"nı homojen ve mağdur bir kategoriye indirgediğini eleştirir. Mohanty'ye göre, Batı merkezli feminizmin aksine, Batı dışı kadınların tarihsel ve kültürel özgünlükleri kendi öznelliklerinin temelidir. Bu çalışma, İranlı kadınların Meşrutiyet döneminde ürettikleri söylemleri bu çerçevede değerlendirmekte; kadınları Batılılaşma sürecinin edilgen nesneleri değil, yerel değerlerle modernliği sentezleyen özneler olarak konumlandırmaktadır.

İran'daki kadın hareketi, Batı feminizminden farklı olarak, İslami meşruiyet ile ulusal kimlik inşasının kesişiminde şekillenmiştir. Kadınlar eğitim hakkını savunurken, Kur'an'dan ayetlerle referans verip dinî söylem içinde rasyonel argümanlar geliştirmişlerdir. Bu stratejik söylem, postkolonyal feminizmin vurguladığı "yerelleşmiş direniş biçimi"nin somut bir örneğini teşkil eder. Dolayısıyla Meşrutiyet dönemi kadınları, evrensel bir kadınlık kimliği arayışından ziyade, yerel modernlik projesinin öznesi olarak toplumsal cinsiyeti yeniden müzakere etmişlerdir.

Habermas'ın (1989) The Structural Transformation of the Public Sphere adlı çalışması, kamusal alanı rasyonel tartışma, özgür bireyler ve eleştirel aklın bir mekânı olarak tanımlar. Ancak Habermas'ın bu modeli, tarihsel olarak Avrupa burjuvazisinin deneyimine dayanmakta ve erkek egemen bir kamusal alanı temsil etmektedir. Bu nedenle İran'daki kadınların kamusal alana katılımı, Habermasçı anlamda doğrudan bir "kamusal rasyonalite" örneği değil; eril kamunun sınırlarını aşarak oluşturulan "cinsiyetli karşı-kamusal alanların" inşası olarak değerlendirilmelidir.

Nancy Fraser'in (1990) Habermas'a yönelik eleştirilerinden hareketle, bu çalışma Meşrutiyet dönemi kadınlarını İran'da "karşıt kamusal alanlar" kuran aktörler olarak ele almaktadır. Kadın dergileri, eğitim girişimleri ve bağış kampanyaları, erkek egemen kamunun dışında fakat onunla etkileşim hâlinde gelişen alternatif söylem alanları olarak konumlandırılmaktadır. Bu

alanlar, Habermas'ın "iletişimsel eylem" kavramını dönüştürerek, kadınların farklı normatif rejimler altında da kamusal öznellik biçimleri geliştirebileceğini göstermektedir.

Habermas'ın kuramsal çerçevesi bu çalışmada yerel sosyolojik dinamikler doğrultusunda yeniden yorumlanmaktadır. İranlı kadınlar, Batı'daki burjuva kamusunun "eşit bireyler" modelini tam anlamıyla gerçekleştiremeseler de, muhafazakâr dinî çevreler ile modernist aydınlar arasındaki söylem çatışmaları içinde kendi müzakere alanlarını üretmişlerdir. Dolayısıyla İran'daki kamusalılık tekil değil, çok katmanlı, parçalı ve cinsiyetli bir yapıya sahiptir.

Kadınların modernleşme sürecindeki konumları, Marshall Berman'ın (1970) *Özgünlüğün Politikası* adlı eserinde tanımladığı modernliğin çelişkili doğası üzerinden de okunabilir. Berman modernliği bir yandan özgürleşme arzusunu, diğer yandan yabancılaşma ve parçalanma deneyimini kapsayan ikili bir süreç olarak tanımlar. İran bağlamında modernleşme, kadınlar açısından hem kamusal alana açılma fırsatı hem de geleneksel-dinî otoritelerle yeni biçimlerde çatışma anlamına gelmiştir. Kadınların kamusal görünürlüğü, Berman'ın tanımladığı "modern bireyin kendini yeniden icadı" sürecinin yerel ve toplumsal cinsiyetli bir yansımasıdır.

Bu nedenle Meşrutiyet dönemi kadınlarının performatif eylemleri yalnızca politik katılım biçimleri değil, modernliğin bireysel ve kolektif düzeyde yeniden müzakere edildiği bir özgünlük arayışının ifadesidir. Bu yaklaşım, modernleşmenin yalnızca Batılı bir süreç değil, yerel deneyimlerle çoğalan ve yeniden biçimlenen çoklu bir olgu olduğunu ortaya koymaktadır.

Marshall Berman'ın *Özgünlüğün Politikası: Radikal Bireycilik ve Modern Toplumun Ortaya Çıkışı* (1970) adlı eseri, bu bağlamda modernliğin bireysel öznellik üzerindeki etkilerini anlamak açısından tamamlayıcı bir kuramsal zemin sunmaktadır. Eserin girişinde yer alan İran Şahı'nın Avrupa seyahatinde "birey fikriyle karşılaşması" sahnesi, modernliğin Batı dışı toplumlara nasıl dışsal ve travmatik biçimlerde sirayet ettiğini betimlemektedir.

Bu makale, Meşrutiyet dönemi kadınlarını Berman'cı modernlik anlayışı çerçevesinde, modernliğin çelişkilerini deneyimleyen özneler olarak ele almaktadır. Kadınlar bir yandan modernliğin vaat ettiği özgürleşme söylemlerini içselleştirirken, diğer yandan bu söylemlerin sınıfsal ve cinsiyetli sınırlarıyla yüzleşmişlerdir. Böylece kadın hareketi, hem modernliğin taşıyıcısı hem de eleştirmeni olarak ikili bir konumda yer almıştır. Bu ikilik, İran modernleşmesinin temel karakterini belirleyen dinamiklerden biridir.

Sonuç olarak, bu çalışma üç kuramsal düzlemi Butler'ın performatif öznesi, Mohanty'nin postkolonyal kadınlık eleştirisi ve Habermas'ın kamusal alan modeli, İran bağlamında yeniden ilişkilendirerek disiplinlerarası bir açıklama çerçevesi oluşturur. Bu kesişimde temel varsayım şudur:

"Toplumsal cinsiyet, Batı dışı modernleşme süreçlerinde yalnızca kültürel bir olgu değil, siyasal öznenliğin ve kamusal meşruiyetin yeniden üretim alanıdır."

Kadınların Meşrutiyet dönemindeki eylemleri, Batılı kuramların evrensellik iddialarını sorgulayan yerel bir feminist epistemoloji üretmiştir. Bu bağlamda İranlı kadınların tarihsel deneyimi, modernliğin sadece Batı'ya özgü bir süreç olmadığını; tersine yerel koşullar içinde yeniden yorumlanan çoğul bir modernlik anlayışının somut bir örneğini teşkil etmektedir.

Meşrutiyet dönemi kadınlarının eylemleri, Judith Butler'ın (1990) "performatif öznellik" kavramı çerçevesinde feminist bir bakışla yeniden okunmuştur. Butler'a göre toplumsal cinsiyet, sabit bir kimlik değil, tekrar eden pratikler aracılığıyla kurulan bir süreçtir. İranlı kadınların gazete yazıları, dernek faaliyetleri, eğitim kampanyaları ve kamusal yardım girişimleri bu anlamda yalnızca siyasal katılım biçimleri değil; ataerkil düzeni dönüştüren performatif eylemler olarak değerlendirilmelidir. Kadınların gündelik pratikleri, söylem düzeyinde olduğu kadar mekânsal ve bedensel düzeyde de direniş biçimleri üretmiştir. Bu noktada Doreen Massey'nin (1994) feminist coğrafya yaklaşımı, bu çalışmanın kuramsal çerçevesini tamamlayıcı bir perspektif sunar. Massey'e göre mekân, toplumsal ilişkilerin dinamik bir bileşenidir ve iktidar ilişkileriyle biçimlenir. İranlı kadınların ev içinden kamusal alana çıkışları, Massey'nin "mekânın toplumsal cinsiyetle kurulumu" kavramıyla açıklanabilir: kadınlar kamusal mekânı yalnızca işgal etmemiş, aynı zamanda onun anlamını dönüştürmüşlerdir. Bu dönüşüm, modernleşmenin erkek merkezli mekânsal düzenine karşı feminist bir yeniden yerleşme biçimi olarak değerlendirilmektedir.

Sonuç ve Öneriler

Bu çalışma, İran'da 19. yüzyıl sonu ve 20. yüzyıl başında gelişen modernleşme sürecinin, kadınların toplumsal konumu üzerindeki etkilerini sosyolojik bir perspektiften analiz etmeyi amaçlamıştır. Özellikle 1906 Meşrutiyet Devrimi çerçevesinde kadınların siyasal, kültürel ve entelektüel alanlarda nasıl görünür hale geldikleri, toplumsal cinsiyet rolleriyle nasıl hesaplaştıkları ve kamusal alana nasıl müdahale ettikleri ortaya konmuştur.

İranlı kadınlar bu dönemde yalnızca pasif gözlemciler değil, aynı zamanda aktif dönüştürücüler olarak sahneye çıkmışlardır. Eğitime erişim talepleri, kız okullarının kurulması, kadın derneklerinin açılması, gazete ve dergilerdeki yazılar, protesto eylemleri ve hatta doğrudan direniş hareketlerine katılım, onların özneleşme süreçlerinin çok katmanlı olduğunu göstermektedir.

Sosyolojik açıdan bu süreç, toplumsal cinsiyetin yeniden inşasına dair önemli veriler sunmaktadır. Kadınların sadece annelik veya eşlik gibi rollerle tanımlanmasına karşı geliştirilen söylemler, modern yurttaşlık ve toplumsal sorumluluk anlayışlarının da şekillenmesine katkı sağlamıştır. Kamusal alan,

bu süreçte erkeklerin egemenliğinden çıkarak kadınların da dahil olduğu müzakere alanına dönüşmüştür. Bu dönüşüm, hem bireysel hem kolektif kadın kimliklerinin inşasında belirleyici olmuştur.

Bununla birlikte, bu değişim süreci ciddi bir dirençle karşılaşmıştır. Muhafazakâr dinî yapılar ve geleneksel toplumsal normlar, kadınların kamusal alandaki varlığını bastırmak adına çeşitli ideolojik, sembolik ve fiziksel araçlar kullanmıştır. Kadınlar bu baskılara karşı dinî referansları yeniden yorumlayarak, hak taleplerini meşrulaştırma yoluna gitmişlerdir. Böylece, Batı merkezli bir feminizmden farklı olarak, yerel bağlam içinde şekillenen bir kadınlık söylemi ortaya çıkmıştır.

Kadın hareketinin söylemsel çerçevesi, bir yandan modernleşmeyi sahiplenirken, diğer yandan yerel kültürel ve dini değerlerle çatışmadan bir söylem üretmeye çalışmıştır. Bu ikili yapı, İran'daki kadın hareketinin karmaşık ama yaratıcı yapısını göstermektedir. Kadınlar sadece değişimin öznesi değil, aynı zamanda söylemin de üreticisidir.

Meşrutiyet Devrimi sonrasında kapatılan Meclis ve artan baskılar, kadın hareketini durduramamış; aksine, yer altına çekilen bu mücadele daha sonra yeni formlarda, yeni araçlarla devam etmiştir. Kadınlar, bu erken dönemde başlattıkları örgütlenme deneyimleri, söylemsel üretimleri ve direniş pratikleriyle İran toplumunun toplumsal cinsiyet rejimini temelden sarsmışlardır.

Bugün geriye dönüp bakıldığında, bu kadınların çabaları sadece tarihsel birer olay değil, aynı zamanda sosyolojik olarak incelenmesi gereken kolektif bir bilinç dönüşümünün göstergesidir. Bu bilinç, yalnızca hak arayışıyla sınırlı değildir; aynı zamanda kadının ne olduğu, ne olabileceği ve toplum içindeki yeri hakkında yürütülen derin bir tartışmanın ürünüdür.

Sonuç olarak, 1906 Meşrutiyet Devrimi, yalnızca anayasal bir dönüşüm değil, aynı zamanda kadının kamusal varoluşunun yeniden tanımlandığı bir toplumsal kırılma noktasıdır. İranlı kadınların bu süreçte oynadığı rol, sosyolojik analiz açısından hem toplumsal cinsiyet teorilerine hem de postkolonyal kadın çalışmaları literatürüne önemli katkılar sunmaktadır.

Etik Komite Onayı: Bu çalışma için etik kurul onayına gerek yoktur.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazar, çıkar çatışması olmadığını beyan etmiştir.

Finansal Destek: Yazar, bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Yapay Zeka Kullanımı: Bu çalışmada yapay zeka araçları kullanılmamıştır.

Ethics Committee Approval: This study did not require ethics committee approval.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The author has no conflicts of interest to declare.

Financial Disclosure: The author declared that this study has received

no financial support.

Use of Artificial Intelligence: No artificial intelligence tools were employed in this study.

Kaynaklar

- Abrahamian, E. (2008). *İki devrim arasında İran*. Ney.
- Ademiyet, F. (1980). *Endişe-ye taraqqi ve hukumat-e qanun der asr-e Sepahsalar* [Sepehsalar döneminde kalkınma ve hukuk düşüncesi]. Kharezmî.
- Ademiyet, F. (1983). *Amir Kabir ve İran*. Kharezmî.
- Afary, J. (1996). *The Iranian Constitutional Revolution, 1906–1911*. Columbia University Press.
- Afary, J. (1998). *Encumanhaye nime serriye zanan der nehzat-e meşrutiyet* (J. Yusefian, Çev.). Banu.
- Ahmad, L. (1992). *Women and gender in Islam: Historical roots of a modern debate*. Yale University Press.
- Ahmadi, A. (2019). *İran ve Türkiye’de modern devletin inşası ve din adamlarının etkisi* (Tez No: 623019). [Doktora tezi, İnönü Üniversitesi]. YÖK Ulusal Tez Merkezi.
- Amanat, A. (2017). *Iran: A modern history*. Yale University Press.
- Bayat, M. (1991). Zanan-e millet. In A. Najmabadi (Ed.), *Iran's first revolution* (pp. 123-140). Oxford University Press.
- Berman, M. (1970). *Politics of Authenticity: Radical individualism and the emergence of modern society*. Atheneum.
- Browne, E. G. (1910). *The Persian revolution*. Cambridge University Press.
- Fairclough, N. (1995). *Critical discourse analysis: The critical study of language*. Longman.
- Fathi, M. (2005). *Kanoon-e Banovan*. Moassese-ye Motaleat-e Tarikh-e Moasir-e Iran.
- Foran, J. (1998). *Moqavemete shekenande* [Kırk Direniş] (A. Tadeyyon, Çev.). Rasa Yayınları.
- Habermas, J. (1989). *The structural transformation of the public sphere* (T. Burger & F. Lawrence, Trans.). MIT Press.
- Hoseini, R. (1991). Madares-e nesvan az agaz ta sal-e 1314. *Ganjineh Asnad*, 1(1), 85-96.
- Kasrevi, A. (1978). *Tarikh-e Mashrute-ye Iran* [İran'ın Meşrutiyet Devrimi Tarihi] (Cilt 1). Amir Kabir.
- Khaleghi, M. (2015). Eslahate nezamiye Abbas Mirza Tayeb-ul Saltane. *Faslnameye Parse*, 25, 55-79.
- Massey, D. (1994). *Space, place and gender*. University of Minnesota Press.
- Melekzade, M. (1957). *Tarikh-e enqelab* [İnkılap Tarihi]. Entesharat-e Elmi.
- Mohanty, C. T. (1988). Under western eyes: Feminist scholarship and colonial discourses. *Feminist Review*, 30(1), 61–88.
- Mohebbi, M. K. (1946). *Sherik-e mard* [Erkeğin Ortağı]. Taban.
- Nahid, A. (1980). *Zanan-e Iran der jonbesh-e mashrute*. Ihya.

- Qavimi, F. (1973). *Karnameye zanan-e mashhur-e Iran az qabl az eslam ta asr-e hazer*. Vezaret-e Amozesh ve Parvaresh.
- Raein, I. (1979). *Feramosh khane ve framasonri der Iran* (Cilt 2). Amir Kabir.
- Rafii, M. (1983). *Anjuman*. Nashr-e Tarikh.
- Rice, C. C. (1923). *Persian women and their ways*. Seeley and Service.
- Saadvendian, M. E. (1983). *Tac ul-saltaneh*. Nashr-e Tarikh.
- Safa'i, I. (1984). *Rahbaran-e mashrute* (Cilt 2). Javidan Press.
- Safavi, A. (1989). *Ravand-e takvini ve tatbiqu-ye ta'lim va tarbiye der qarn-e bistom*. Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Scott, J. C. (1990). *Domination and the arts of resistance: Hidden Transcripts*. Yale University Press.
- Sheykholeslami, P. (1972). *Zanan-e ruznamehnegar va andishmand-e Iran*. Müellif.
- Shuster, M. (1912). *The strangling of Persia*. The Century Co.
- Skocpol, T. (1979). *States and social revolutions: A comparative analysis of France, Russia, and China*. Cambridge University Press.
- Şirazi, M. S. (1985). *Mejme sefernamehaye Mirza Salih Shirazi*. Nashr-e Tarikh-e Iran.
- Şukufeh. (1913). *Şukufeh*, (20). *The Education of Women in Persia*. (1910, August 13). *Times*, 3.
- Yonan, I. M. (1898). *Persian women*. Cumberland Presbyterian Publishing House.